INKLYUZIV TA'LIM ISLOHOTLARI

Vol 1 № 2 2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILLARI

Ziyaeva Umida Xolmat qizi

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi metodisti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillari, ularning psixologik-pedagogik jihatlari hamda ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, nutqni shakllantirishda oila va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: nutq madaniyati, maktabgacha ta’lim, muloqot, tarbiya, pedagog, oila, til rivoji, psixologik omillar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные факторы формирования культуры речи у детей дошкольного возраста, их психолого-педагогические особенности, а также роль в образовательном и воспитательном процессе. Кроме того, на научной основе анализируется значение сотрудничества семьи и образовательного учреждения в развитии речи детей.

Ключевые слова: культура речи, дошкольное образование, общение, воспитание, педагог, семья, развитие речи, психологические факторы.

Abstract: This article examines the main factors influencing the development of speech culture in preschool children, as well as their psychological and pedagogical aspects and their role in the educational process. It also analyzes the importance of cooperation between the family and educational institutions in the formation of children's speech on a scientific basis.

inklyuziv ta'lim islohotlari

Keywords: speech culture, preschool education, communication, upbringing, teacher, family, language development, psychological factors.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda pedagogik kuzatish, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, jumladan, oilaviy muhit, pedagogik yondashuvlar, til muhiti, badiiy adabiyotlardan foydalanish hamda sensor-motor rivojlanishning nutq taraqqiyotiga ta'siri o'rganildi.

Shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, maktabgacha ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda metodik qo'llanmalar tahlil qilinib, ulardagi nazariy qarashlar umumlashtirildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv hamda rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillari tashkil etdi.

Jamiyatning barqaror taraqqiyoti va ijtimoiy rivoji har tomonlama yetuk, ma'naviy va intellektual salohiyatga ega shaxslarni tarbiyalash bilan bevosita bog'liqdir. Bunday barkamol shaxsni shakllantirish jarayoni esa eng avvalo bolalik davridan boshlanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bola shaxsining asosiy sifatlari, jumladan, nutqi, tafakkuri va muloqot madaniyati shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi.

Insonning jamiyatda o'z o'rnini topishi, boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatishi hamda o'z fikrini aniq va ravon ifoda eta olishi uning nutq madaniyati darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois nutq madaniyatini shakllantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega masalalardan biri sifatida qaraladi. Chunki nutq — bu nafaqat aloqa vositasi, balki insonning ichki dunyosi, tafakkuri va dunyoqarashini namoyon etuvchi muhim vositadir.

Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimining keskin ortib borishi, turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarning kengayishi bolalarda to'g'ri va madaniyatli nutqni shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning nutqini rivojlantirish, ularni adabiy til me'yorlariga mos ravishda so'zlashga

inklyuziv ta'lim islohotlari

o‘rgatish, fikrni izchil va tushunarli ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Nutq madaniyati faqatgina boy lug‘at zaxirasiga ega bo‘lish bilan cheklanmaydi. U insonning mantiqiy fikrlashi, eslab qolish qobiliyati, diqqatini jamlay olish darajasi hamda axloqiy fazilatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli bolalarda nutq madaniyatini rivojlantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda oila muhiti, ota-onaning nutqi, pedagoglarning metodik mahorati hamda bolani o‘rab turgan ijtimoiy muhit muhim rol o‘ynaydi.

Shunday ekan, bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish masalasini chuqur o‘rganish, uning samarali usul va vositalarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish bugungi kun pedagogikasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bola nutqining rivojlanishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ular biologik, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o‘z ichiga oladi. Eng avvalo, bola yashayotgan muhit, oiladagi muloqot madaniyati va tarbiyaviy yondashuv muhim rol o‘ynaydi. Nutq madaniyati o‘z-o‘zidan shakllanmaydi, balki muntazam ta’lim va tarbiya jarayonida rivojlanadi.

Bolaning nutqi hatto ona qornidayoq shakllanishni boshlaydi. Onaning ruhiy holati, uning atrof-muhit bilan muloqoti va eshitilayotgan tovushlar bola rivojiga ta’sir ko‘rsatadi. Tug‘ilgandan so‘ng esa bu jarayon yanada faol davom etadi. Ayniqsa, ona tomonidan aytiladigan alla, mehrli so‘zlar va muloqot bolaning eshitish, idrok etish hamda tovushlarni takrorlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, bolalarda nutqni anglash va idrok etish qobiliyatini rivojlantirish jarayonini juda erta — hayotining ilk oylaridanoq boshlash zarur. Chunki aynan shu davrda bolaning eshitish, qabul qilish va taqlid qilish qobiliyatlari faol shakllanadi. Kattalar tomonidan bola bilan muntazam muloqot qilish, predmet nomlarini qayta-qayta aytish va ularni ko‘rsatib berish orqali bolada so‘z va predmet o‘rtasidagi bog‘liqlik mustahkamlanadi. Bu jarayon bolaning xotirasi, diqqat-e’tibori va nutqni tushunish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

inklyuziv ta'lim islohotlari

Vaqt o‘tishi bilan bola eshitgan so‘zlarini ongida mustahkamlay boshlaydi va ularni faol nutqda qo‘llashga intiladi. Natijada passiv lug‘at zaxirasi asta-sekin faol lug‘atga aylanib boradi. Bu esa mustaqil nutqning shakllanishi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Bundan tashqari, nutq rivojlanishida mayda va yirik motorikaning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qo‘l barmoqlari harakati va nutq markazlari o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjud. Shu sababli bolalar bilan turli harakatli o‘yinlar o‘tkazish, konstruktiv faoliyatlar (masalan, kubik terish, mozaika yig‘ish), rasm chizish, plastilin bilan ishlash kabi mashg‘ulotlar nutq rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Sensor rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar — ranglarni ajratish, shakllarni tanish, tovushlarni farqlash kabi faoliyatlar ham bolaning idrok qilish qobiliyatini oshiradi. Bu esa o‘z navbatida nutqning mantiqiy va izchil rivojlanishiga yordam beradi.

Shunday qilib, erta yoshdan boshlab bolaga to‘g‘ri va tizimli yondashuv asosida nutqni rivojlantirish ishlari olib borilsa, uning kelgusidagi intellektual salohiyati va muloqot madaniyati samarali shakllanadi.

Zamonaviy globallashuv jarayonida chet tillarini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shu sababli ko‘plab ota-onalar farzandlariga juda erta yoshdan boshlab bir vaqtning o‘zida bir nechta tilni o‘rgatishga harakat qilmoqdalar. Albatta, ko‘p tillilik shaxs rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq bu jarayon ilmiy asoslangan va izchil yondashuv asosida tashkil etilmasa, bolaning nutq rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, bola avvalo o‘z ona tilini puxta egallashi zarur. Ona tili bolaning tafakkuri, dunyoqarashi va muloqot ko‘nikmalarining shakllanishida asosiy poydevor vazifasini bajaradi. Agar bola hali ona tilining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini to‘liq o‘zlashtirmagan bo‘lsa, unga boshqa tillarni o‘rgatish jarayoni murakkablashadi.

Ikki yoki undan ortiq tillar bir vaqtning o‘zida noto‘g‘ri o‘rgatilganda, bolada nutqiy chalkashliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu holat til elementlarining aralashib ketishi,

inklyuziv ta'lim islohotlari

grammatik xatolarning ko‘payishi va fikrni izchil bayon eta olmaslikda namoyon bo‘ladi. Natijada bola na bir tilni, na ikkinchi tilni to‘liq va mukammal o‘zlashtira oladi.

Shu bilan birga, noto‘g‘ri tashkil etilgan ikki tillilik bolaning psixologik holatiga ham ta’sir qilishi mumkin. Bola o‘z fikrini aniq ifoda eta olmagani sababli o‘ziga ishonchsizlik, muloqotdan qochish kabi holatlar yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

Biroq to‘g‘ri yondashuv asosida tashkil etilgan ikki tillilik ijobiy natijalar beradi. Buning uchun, avvalo, bolada ona tilida mustahkam nutqiy baza shakllantirilishi, so‘ngra bosqichma-bosqich ikkinchi til o‘rgatilishi maqsadga muvofiqdir. Har bir til alohida muhitda, aniq metodika asosida o‘rgatilganda, bola ularni chalkashtirmasdan o‘zlashtira oladi.

Xulosa qilib aytganda, ikki tillilik masalasida shoshma-shosharlikka yo‘l qo‘ymasdan, bolaning yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan yondashuvni qo‘llash zarur. Faqat shundagina bolada to‘g‘ri va mukammal nutq rivojini ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Bolada nutq madaniyatini shakllantirishda oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-ona va pedagoglar bir yo‘nalishda ishlashi, bolaga bir xil talab va yondashuvni qo‘llashi zarur.

Pedagog bola bilan individual yondashuv asosida ishlashi, uning psixologik xususiyatlarini hisobga olishi lozim. O‘yin faoliyati orqali bolaga to‘g‘ri talaffuz, grammatik jihatdan to‘g‘ri gapirish va muloqot madaniyati o‘rgatiladi.

Bola nutqining shakllanishi va rivojlanishida uni o‘rab turgan til muhiti hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Bola kundalik hayotda eshitayotgan so‘zlar, muloqot uslubi va til namunalarini bevosita qabul qiladi hamda ularga taqlid qilish orqali o‘z nutqini shakllantiradi. Shu bois uning atrofidagi kattalarning nutqi qanchalik ravon, aniq va adabiy til me’yorlariga mos bo‘lsa, bolaning nutqi ham shunchalik to‘g‘ri va mukammal rivojlanadi.

Agar bola bir vaqtning o‘zida turli xil til muhitiga duch kelsa, ya’ni bir tomondan adabiy til, boshqa tomondan sheva, jargon yoki noto‘g‘ri talaffuzdagi nutqni eshitsa, unda

inklyuziv ta'lim islohotlari

nutqiy ikkilanish va noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu esa bolaning so‘z boyligi, grammatik tuzilma va talaffuziga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada bola o‘z fikrini izchil va ravon bayon qilishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘z nutqiga alohida e’tibor qaratishlari, bolaga namuna bo‘ladigan darajada toza, aniq va adabiy tilda muloqot qilishlari zarur. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim muassasalarida pedagogning nutqi bolalar uchun asosiy til namunasi hisoblanadi. Demak, pedagogning nutq madaniyati bevosita bolalarning nutq rivojiga ta’sir ko‘rsatadi.

Bolalarni badiiy tilga o‘rgatishda turli didaktik vositalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, ertaklar, she’rlar, topishmoqlar, tez aytishlar va qo‘shiqlar bolalarning nutqini boyitishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday materiallar orqali bola yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, gap tuzish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda nutqining ifodaliligi oshadi. Bundan tashqari, badiiy asarlar bolada estetik didni, tasavvur va ijodiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

Shunday qilib, bola nutqining to‘g‘ri shakllanishi uchun sog‘lom va to‘g‘ri tashkil etilgan til muhitini yaratish muhimdir. Bu jarayonda oila va ta’lim muassasasi o‘zaro hamkorlikda ishlashi, bolaga yagona va izchil nutqiy muhitni ta’minlashi lozim.

Xulosa qilib aytganda, bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish ko‘p qirrali, murakkab hamda uzluksiz davom etadigan pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon bolaning yosh xususiyatlari, psixologik rivoji hamda individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etilishi zarur. Nutq madaniyatining shakllanishi nafaqat ta’lim muassasasi faoliyatiga, balki oila muhiti, ota-onalarning nutqi va umumiy ijtimoiy muhitga ham bevosita bog‘liqdir.

Bolada to‘g‘ri, ravon va madaniyatli nutqni rivojlantirish uchun oila va maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasida uzviy hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur hamkorlik asosida bolaga yagona talablar qo‘yilishi, uning nutqiy rivojiga bir xil yondashuv ta’minlanishi zarur. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar,

Inklyuziv ta'lim islohotlari

interaktiv usullar va rivojlantiruvchi o‘yinlardan foydalanish nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini yanada oshiradi.

Nutq madaniyati bolaning umumiy intellektual salohiyati, tafakkuri, muloqotga kirishish qobiliyati va ijtimoiy moslashuv darajasini belgilovchi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. To‘g‘ri shakllangan nutq esa bolaning kelajakdagi ta’lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi hamda barkamol shaxs sifatida shakllanishida asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday ekan, bolalarda nutq madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish, bu borada ilmiy asoslangan yondashuvlarni amaliyotga joriy etish va barcha mas’ul subyektlarning hamkorligini kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bolalarda nutq madaniyatini samarali shakllantirish va rivojlantirish uchun bir qator muhim pedagogik va tashkiliy tavsiyalarni inobatga olish zarur. Avvalo, bolaning ona tilini ustuvor darajada rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Bola o‘z ona tilini to‘liq va puxta egallamasdan turib, boshqa tillarni o‘rgatish jarayonini jadallashtirish tavsiya etilmaydi, chunki bu nutq rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, oilada to‘g‘ri nutq muhitini shakllantirish juda muhimdir. Ota-onalar farzandlari bilan muloqotda adabiy til me’yorlariga rioya qilgan holda, aniq, ravon va tushunarli nutqdan foydalanishlari lozim. Sheva va turli jargon so‘zlardan imkon qadar cheklangan holda foydalanish bolaning nutqiy savodxonligini oshiradi.

Bolaning nutqini rivojlantirish jarayoniga erta yoshdan boshlab e’tibor qaratish ham muhim ahamiyatga ega. Predmetlarni nomlash, oddiy savol-javoblar, suhbatlar va hikoya qilish kabi muloqot shakllari bolaning so‘z boyligini oshirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin va faoliyat asosida o‘qitish samarali usullardan biridir. Nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar, rolli va sahna ko‘rinishlari, didaktik mashg‘ulotlar bolalarning og‘zaki nutqini faollashtiradi va ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta'lim islohotlari

Badiiy adabiyotdan keng foydalanish ham muhim vosita hisoblanadi. Ertaklar, she'rlar, qo'shiqlar va topishmoqlar bolalarning so'z boyligini kengaytiradi hamda ularning ifodali nutqini shakllantiradi.

Tarbiyachi va pedagoglarning nutq madaniyati ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilgan holda bolalarga to'g'ri nutq namunasi bo'lishlari kerak.

Bundan tashqari, ota-onalar va ta'lim muassasalari o'rtasida doimiy hamkorlikni yo'lga qo'yish bolaning nutq rivojida yagona yondashuvni ta'minlaydi va jarayon samaradorligini oshiradi.

Bolaning qo'l motorikasi va sensor rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi mashg'ulotlar, masalan, rasm chizish, yasash va turli o'yinlar ham nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, bolaning televizor, telefon va atrof-muhitdan olayotgan nutq namunalarini nazorat qilish, unga sifatli va to'g'ri til muhitini yaratish ham nutq madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Tahlillar natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatining shakllanishiga bir qator omillar bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Jumladan, oiladagi nutq muhiti bolaning so'z boyligi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omillardan biri ekanligi kuzatildi. Ota-onalar tomonidan adabiy til me'yorlariga rioya qilingan holda olib borilgan muloqot bolalarning nutqiy faolligini oshirishi qayd etildi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning nutq madaniyati va metodik mahorati bolalar nutqining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Didaktik o'yinlar, ertaklar, she'rlar, rolli o'yinlar va interaktiv mashg'ulotlardan muntazam foydalanish bolalarda ravon nutq, to'g'ri talaffuz hamda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi tasdiqlandi.

Tadqiqot davomida mayda motorikani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar ham nutq taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi. Rasm chizish, mozaika yig'ish, plastilin bilan ishlash kabi faoliyatlar natijasida bolalarning nutqiy faolligi va lug'at boyligi ortishi aniqlandi.

inklyuziv ta'lim islohotlari

Olingan natijalar maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun oila, pedagog va ijtimoiy muhitning uzviy hamkorligi zarurligini ko‘rsatdi. Shu asosda nutq rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik yondashuvni qo‘llash bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini samarali rivojlantirish imkonini berishi xulosasiga kelindi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Xususan, L.S. Vygotskiy nutq va tafakkurning o‘zaro bog‘liqligini asoslab, bolaning kognitiv rivojlanishida nutqning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, nutq bolaning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi va tafakkurining shakllanishida muhim vosita hisoblanadi.

A.A. Leontev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda nutq faoliyati shaxs rivojining asosiy komponentlaridan biri sifatida baholanib, muloqot jarayonining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Y.I. Tixeyeva esa maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqib, badiiy adabiyot va didaktik o‘yinlarning nutq taraqqiyotidagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

O‘zbekistonlik olimalardan F.R. Qodirova maktabgacha pedagogika sohasidagi ilmiy izlanishlarida bolaning nutqiy rivojlanishi ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi ekanligini ko‘rsatadi. D.K. Nurkeldiyeva esa maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalarini o‘rganib, oila va ta’lim muassasasi hamkorligining muhimligini alohida qayd etadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning uzviy uyg‘unligiga asoslangan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi.

inklyuziv ta'lim islohotlari

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga qo‘yiladigan davlat talablari. – Toshkent, 2018.

2. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

3. Tixeyeva Y.I. Razvitie rechi detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva: Prosveshchenie, 1981.

4. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. – Moskva: Pedagogika, 1982.

5. Leontev A.A. Psixologiya rechi. – Moskva: Smysl, 1997.

6. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.

7. Nurkeldiyeva D.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent, 2020.

Inklyuziv ta'lim islohotlari